

УДК 340.11

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.1.13>

РОЛЬ ЮРИДИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ У РЕАЛІЗАЦІЇ МАТЕРІАЛЬНОГО ТА ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Підгородський Б.М.

*аспірант кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-7417-0040*

Підгородський Б.М. Роль юридичних конструкцій у реалізації матеріального та процесуального права.

У сучасній правовій системі юридичні конструкції відіграють важливу роль у забезпеченні ефективної реалізації як матеріального, так і процесуального права. Саме тому автором було підбрано відповідну джерельну (наукову та нормативну) базу, сформовано мету та завдання, що у повній мірі розкривають тематику дослідження. Акцентовано увагу на тому, що матеріальне право регулює основні суспільні відносини, встановлюючи права і обов'язки суб'єктів, тоді як процесуальне право забезпечує механізми їх фактичної реалізації та захисту. Юридичні конструкції є таким правовим інструментом, що дозволяють упорядковувати правові норми, забезпечуючи їх зрозумілість, універсальність та однозначність реалізації. Крім цього, досліджено питання щодо внутрішньої конструкції норми права та правового припису, співвідношення цих правових явищ. Наголошується на такій важливій характеристиці юридичної конструкції норми права як генетичний зв'язок, за допомогою якого відбувається подальше формування правових інститутів, підгалузей та галузей матеріального та процесуального права. Основна увага у науковій статті приділяється аналізу ролі юридичних конструкцій матеріальних та процесуальних норм права у процесі правореалізації. Окремо розглядаються питання їх створення, застосування та впливу на ефективність правового регулювання. Досліджується взаємодія матеріального та процесуального права через призму юридичних конструкцій норм права, що дозволяє виявити ключові аспекти їх системної дії у правовій системі. Робота містить приклади із чинного законодавства, зокрема цивільного, цивільно-процесуального кодексів України та інших нормативно-правових актів. Досліджено судову практику, що свідчить про практичну цінність піднятого питання та необхідність належного конструювання норм права ще на стадії правотворення, у результаті якого відбувається подальша реалізація. Охарактеризовано вплив юридичних конструкцій на правову практику та їх роль у забезпеченні правової стабільності та передбачуваності. На основі проведеного дослідження зроблені відповідні висновки.

Ключові слова: юридична конструкція, норма права, правовий припис, матеріальне право, процесуальне право, структура норми права, правореалізація, генетичні зв'язки норми права.

Pidhorodskiyi B.M. The role of legal constructions in the enforcement of substantive and procedural law.

In the modern legal system, legal structures play an important role in ensuring effective enforcement of both substantive and procedural law. That is why the author has selected an appropriate source (scientific and normative) base, and has formed the goal and objectives that fully reveal the subject matter of the study. The author emphasizes that substantive law regulates basic social relations by establishing the rights and obligations of subjects, while procedural law provides mechanisms for their actual implementation and protection. Legal constructions are a legal instrument which allows to organize legal provisions, ensuring their clarity, universality and unambiguous implementation. In addition, the author examines the internal construction of a legal provision and a legal prescription, and the correlation of these legal phenomena. The author emphasizes such an important characteristic of the legal construction of a legal provision as a genetic link, which is used to further form legal institutions, sub-branches and branches of substantive and procedural law. The article focuses on the

analysis of the role of legal constructions of substantive and procedural rules of law in the process of law enforcement. The author separately considers the issues of their creation, application and impact on the efficiency of legal regulation. The author examines the interaction of substantive and procedural law through the prism of legal constructions of legal norms, which allows identifying key aspects of their systemic effect in the legal system. The work contains examples from the current legislation, in particular, the Civil, Civil Procedure Codes of Ukraine and other legal acts. The author examines the case law which demonstrates the practical value of the issue raised and the need for proper construction of legal provisions at the stage of law-making, which results in their further implementation. The author characterizes the impact of legal constructions on legal practice and their role in ensuring legal stability and predictability. Based on the study, the relevant conclusions were formed.

Key words: legal construction, legal norm, legal prescription, substantive law, procedural law, structure of a legal norm, law realization, genetic links of a legal norm.

Постановка проблеми. Проблематика конструювання та подальшої реалізації норм права завжди становила наукових інтерес для багатьох теоретиків права. Саме від внутрішньої будови норми залежить чи буде вона втілюватися у життя, чи понесе вона якісь наслідки для суспільства та держави.

Окремим блоком наукових пошуків є питання взаємодії та взаємопроникнення матеріального та процесуального права. Що із них є первинним, а що похідним? Чи можливе існування одного без іншого? Яка має бути конструкція норми, щоб вдалося гармонійно поєднати обидва види права. Усі ці питання є доволі актуальними, з огляду на їх практичну площину реалізації. Отже, проаналізуємо поставлені завдання і спробуємо сформулювати до них аргументовані відповіді.

Стан опрацювання проблематики. Окремо питання теоретичного розуміння юридичних конструкцій, матеріального та процесуального права, норм права, їх структури, неодноразово були предметом наукових дискусій, зокрема серед таких вітчизняних представників як: А.О. Арсенюк, Ж.О. Дзейко, Л.І. Заморська, М.С. Кельман, М.І. Козюбра, А.М. Колодій, Т.Є. Мураховська, Г.І. Неліпович, В.М. Попович та багатьох ін. Однак, поза увагою авторів залишилося питання консолідованого поєднання вищезазначених категорій із перспективою виявлення впливу відповідних правових явищ на правореалізаційний процес.

Саме тому, **метою** цієї статті є визначення ролі юридичних конструкцій у матеріальному та процесуальному праві шляхом розкриття її структури та взаємодії. Для досягнення означеної мети, цілком логічним видається виконання наступних **завдань**: проаналізувати наявний понятійно-категоріальний апарат таких правових категорій як: «юридична конструкція», «матеріальне право», «процесуальне право»; дослідити конструкцію норм права та розкрити її значення для правореалізаційного процесу; здійснити кореляцію між конструкціями матеріального та процесуального права крізь призму побудови норм права.

Виклад основного матеріалу. Перші ніж перейти до визначення ролі юридичних конструкцій у реалізації матеріального та процесуального права, на наше переконання, варто здійснити етимологічний аналіз наявної термінології, що у подальшому надасть можливість для більш ґрунтовного осмислення обраної проблематики. Але у зв'язку з цим необхідно звернути увагу на те, що поняття «юридична конструкція» у науковій літературі розуміють по-різному:

- як метод або прийом наукового пізнання, що включає аналіз елементів правового явища, а потім їх поступове конструювання у відповідності до поставленої мети, тобто відбувається формулювання правової інформації за допомогою абстрактного мислення (Р. Ієрінга, М.С. Кельмана, Г.І. Неліпович);
- як наявність конкретного лаконічно викладеного юридичного матеріалу у нормах права, що передбачають визначення у них правової поведінки та правових відносин (М.В. Цвік, О.В. Петришин, Т.А. Доценко, Ж.О. Дзейко, Л.А. Луць);
- як передбачена законодавцем у нормах права модель правових відносин та поведінки, що втілюється у різних фактичних ситуаціях (М.І. Козюбра) [1, с. 310-311].

Звернемо також увагу й на інші термінопоняття, що використовуються у ході дослідження. Відтак, А.М. Колодій визначає процесуальне право як сукупність норм і принципів, що встановлюють процедуру здійснення законних прав, свобод і обов'язків учасників суспільних відносин; воно є похідне від матеріального права і слугує ефективній реалізації останнього [2, с. 79-80].

Корисним для наукового сприйняття є твердження Т.М. Дашковської щодо дефініції процесуального права, яке авторка пропонує розуміти як «сукупність правових норм, які регулюють

відносини, що виникли в процесі розслідування злочинів, розгляду й вирішення кримінальних, цивільних, арбітражних справ, а також справ про адміністративні правопорушення та справ, що розглядаються в порядку конституційного судочинства» [3, с. 93]. Однак, така позиція, на наше переконання, значно звужує зміст цього права, оскільки передбачає виключно досудове та судове врегулювання, де поза увагою залишаються питання реалізації права до моменту настання правового конфлікту.

Дещо схожою є наукова позиція В.М. Поповича, який пропонує під поняттям «процесуальне право» розглядати «правові норми, похідні від матеріального права, спрямовані на регулювання відносин, що виникають у процесі застосування норм матеріального права (процес дізнання, розслідування та судового розгляду справ злочинів, адміністративних правопорушень та цивільних спорів)». Натомість матеріальне право науковець інтерпретує як: «правові норми прямого регулювання суспільних відносин» [4, с. 166]. У запропонованому розумінні, з урахуванням наведених автором прикладів спостерігається дещо правоохоронний ухил. Поза увагою, як і у Т.М. Дашковської, залишається величезна кількість позитивних правовідносин суто регулятивного характеру.

Не менш важливим для вирішення пізнавальних завдань є розуміння категорії «матеріальне право», яка зазвичай розглядається у певному логічному співвідношенні з правом процесуальним.

Більш загальне поняття матеріального права надано у юридичній енциклопедії, де під цим поняттям пропонується розглядати нормативну основу регулювання суспільних відносин у всьому їх комплексі і за галузями права [5].

У вільній енциклопедії матеріальне право інтерпретується як «юридичне поняття, що означає правові норми, за допомогою яких держава здійснює вплив на суспільні відносини шляхом прямого, безпосереднього правового регулювання» [6].

На переконання А.С. Киричука та А.С. Сергійчука матеріальне право можна розуміти як сукупність правових норм, що формують підґрунтя для правового регулювання шляхом закріплення прав і обов'язків суб'єктів права [7]. Як бачимо, у наукових колах відсутнє різночитання щодо змісту цього поняття, на відміну від визначення процесуального права.

З приводу теоретичного співвідношення юридичних конструкцій та норм права, які співвідносяться як форма та зміст, варто зазначити наступне. На нашу думку, найбільшого змістовного наповнення юридичні конструкції набувають у процесі їх практичного застосування, тобто переходу з теоретичної площини у фактичні відносини. Це відбувається, коли передбачені у нормах законодавства моделі правовідносин і поведінки реалізуються в різних життєвих ситуаціях, що у свою чергу акцентує увагу на якості та чіткості побудови таких конструкцій, необхідності їх кореляції між собою, узгодженості в їх структурі норм матеріального та процесуального права. Фактично, кожна норма права є кінцевим результатом конструювання різних теоретичних моделей (гіпотези, диспозиції та санкції), що у своєму змісті несуть прикладне наповнення. Однак, варто нагадати, що з теоретичної точки зору не всі об'єднані та логічно сконструйовані елементи будуть у кінцевому результаті вважатися нормами права. Враховуючи плюралізм думок представників правової науки щодо кількісного складу норми права, а також наявності їх нетипових різновидностей, можемо із упевненістю стверджувати, що у останні роки доволі активно фахівцями теоретичної юриспруденції обговорюється теза про розмежування таких правових конструкцій як норма права та правовий припис. У цьому контексті цілком слушною видається позиція Т.С. Мураховської, де авторка зазначає, що лівова частина сучасних наукових досліджень полягає в тому, що вчені у своїх напрацюваннях здійснюють аналіз структури різних явищ (форми та змісту), що у свою чергу акцентує увагу на необхідності окремо вивчати структуру норми-припису та логічної норми [8, с. 670].

Розкриваючи цю проблематику, правознавець зазначає, що структура логічної норми завжди складається з трьох елементів, тоді як конструкція норми-припису залежить від її типу та зазвичай включає два компоненти, хоча може містити лише один або всі три частини. При цьому, авторка наголошує на тому, що нетипові норми права, не дивлячись на свою абстрактність, теж мають певну конструкцію побудови [8, с. 671].

Натомість логічно побудована норма «... це загальне правило, що виявляється в процесі нормотворчості, інтерпретації норм права та правореалізації логічним шляхом на основі одного чи декількох норм-приписів, розкриваючи органічні зв'язки між нормативними приписами, має триелементну структуру та повний набір регулятивних властивостей» [8, с. 670-671]. Дещо схожу позицію інтерпретації норми права описує Л.І. Заморська, яка на основі проведеного аналізу

різних наукових бачень зазначає, що деякі вчені схильні вважати, що норма права обов'язково повинна мати такий компонент будови як належне (або зовнішні об'єктивні підстави), що слугує логічним зв'язком між іншими елементами, утворюючи при цьому реальні чи штучні явища дійсності [9, с. 194]. Отже, класична норма права складається із різних, об'єднаних між собою уявних чи практично існуючих юридичних конструкцій.

Варто також врахувати таку особливість побудови норми права, яка полягає у тому, що вона може бути представлена у тексті нормативно-правового акту не як єдина та цілісна конструкція, а у процесі її створення мають бути враховані знання щодо правил юридичної техніки, формальної логіки та системних зв'язків [8, с. 671]. На наше переконання, остання теза є доволі слушною, оскільки наявність таких генетичних зв'язків є свого роду окремими юридичними конструкціями, що дозволяють побудувати нову правову норму без надмірного її перенавантаження, створюючи при цьому гармонійне законодавство. Цілком слушною є твердження, що у процесі створення норми відбувається «... винесення за дужки скорочення, тому елементи, які можна вивести зі змісту інших елементів норми або з інших норм при цьому процесі зникають з тексту норм, що дає можливість спростувати їх. ... Абстрагування та «винесення за дужки» надає можливість спрощення нормативного матеріалу підвищення його компактності вирішення різних рівнянь конкретики суспільних відносин з використанням в них однакових складових. Якщо ж допустити формулювання правового припису у повному трискладовому варіанті, то право буде переобтяжене непотрібним дублюванням. Тому просто необхідна категорія, що б позначала ту логічну конструкцію, що отримуємо при право реалізації, правило, що впливає з системного зв'язку декількох норм. Причому часто навіть таких, що належать різним галузям права» [8, с. 671-672]. Таким чином, конструкція норми права є доволі лаконічною та вузько викладеною, що дає можливість її широкого тлумачення та реалізації в залежності від зовнішніх обставин. Формалізований виклад норми права не дає можливості зафіксувати в тексті всі елементи змісту, які можуть бути висвітлені лише внаслідок використання процедури тлумачення. Фактично така норма дає можливість суб'єкту права вибирати альтернативні види правомірної поведінки. Наприклад, у ч. 1 ст. 639 Цивільного кодексу України передбачається, що договір може бути укладений у будь-якій формі, якщо вимоги щодо форми не встановлені законом. При цьому, якщо звернутися до змісту інших норм цієї ж статті, то можемо віднайти такі форми договорів як усна та письмова [10]. Однак, не варто забувати, що окрім абстрактно визначених конструкцій норм, у чинному законодавстві існують і більш конкретні, що вказують на імперативність їх реалізації та тлумачення. Наприклад, відповідно до змісту ст. 657 Цивільного кодексу України договір купівлі-продажу нерухомого майна (у тому числі земельної ділянки, єдиного житлового комплексу, житлового будинку, квартири) укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню [10]. Як бачимо, у цій нормі відсутні варіанти альтернативного поводження особи і широкого тлумачення, вона виписана більш чітко.

Звертаючи увагу на конструкцію норми-припису, то у більшості наукових позицій передбачається, що вона складається із двох елементів (гіпотеза та диспозиція або гіпотеза та санкція) [8, с. 671-672]. Як і при формулюванні логічної норми права, так і у нормі-припису може відбуватися «винесення за дужки», коли фактично елемент загальної конструкції буде міститися у вигляді або іншої норми права, або як структурного компоненту іншої норми, створюючи таким чином між нормами генетичні зв'язки.

Урахування зазначених зв'язків передбачає врахувати й належність структурних елементів конкретної моделі суспільних відносин до різних видів права (матеріальне, процесуальне), де вказані елементи створюють гармонійну взаємодію для досягнення мети правового регулювання.

Щодо кореляції норм матеріального та процесуального права, слід відзначити, що вони не існують окремо одна від одної, а перебувають у системній взаємодії. Наприклад, у ст. 662 Цивільного кодексу України передбачено, що продавець зобов'язаний передати покупцеві товар, визначений договором купівлі-продажу. При цьому наголошується, що разом із передачею товару відбувається і передання і приналежних документів на цей товар (сертифікати, технічний паспорт, гарантія тощо) [10]. Цілком слушною видається позиція А.О. Арсенюка про те, «що форма процесу знаходиться в прямій залежності від матеріального права, що становить його предмет, ... кожна галузь матеріального права повинна мати свої специфічні процесуальні форми незалежно від органу, що застосовує норму права» [11, с. 203].

Схожої наукової позиції притримується і А.Т. Боннер, вказуючи на те, що дослідивши діалектичний зв'язок між матеріальним та процесуальним правом провідне положення належить пер-

шому із них. Це пояснюється тим, що подальший процесуальний розгляд спору залежить від того як виписні юридичні конструкції норм матеріального права, що передбачає їх правильну правову реалізацію [11, с. 203-204].

У цьому контексті влучним є наукова позиція О.О. Сидоренка та О.О. Уварової, які акцентують увагу на тому, що матеріальні норми втілюються у життя виключно за допомогою певних процедур, тобто процесуального права. Варто також врахувати тезу про те, що процесуальне право не тільки покликане регламентувати процедуру реалізації матеріальних норм права, але й містить вимоги щодо процедури нормотворення цих самих (матеріальних) норм. Саме гармонійне поєднання процедур нормотворення та реалізації говорить про функціонування права, а отже й існування юридичної діяльності як такої, про можливість не тільки мати певні права і обов'язки, а й про їх фактичне втілення у життя [11, с. 20]. Як відомо, конструкція норм матеріального права у своєму змістовному наповненні передбачає права і покладає певні обов'язки на особу, а конструкція норм процесуального права передбачає алгоритм їх реалізації. Хоча, подекуди, у деяких конструкціях норм процесуального права можна віднайти позиції схожості із матеріальними (права і обов'язки), але для їх подальшої реалізації існують інші (окремі) процесуальні норми, що генетично поєднані між собою [11, с. 23].

У свою чергу, масив таких мікро конструкцій норм права за допомогою відповідних генетичних зв'язків формує нові юридичні конструкції проміжного рівня, що у результаті об'єднується у відповідні правові інститути та галузі як матеріального, так і процесуального права. Саме за допомогою вдалого конструювання таких зв'язків відбувається кореляція між різногалузевими нормами матеріального та процесуального права [10, с. 203-204].

Окрім суто доктринальних поглядів щодо окресленого питання, варто також вказати і на відзеркалення його у нормативній базі, що додатково наголошує на необхідності правильної юридичної визначеності конструювання законодавства. Відтак, згідно зі статтю 375 Цивільно-процесуального кодексу України суд апеляційної інстанції залишає апеляційну скаргу без задоволення, а судові рішення без змін, якщо визнає, що суд першої інстанції ухвалив судові рішення з додержанням норм матеріального і процесуального права [12].

Попри наявність забезпеченості співіснування матеріального та процесуального права у нормах законодавства, трапляються випадки, коли судові інституції дещо нехтують зазначеними правилами. Так, наприклад, у Постанові Верховного Суду від 21 грудня 2023 року справа № 824/83/23 вказується наступне: «...Вказує, що арбітр Міжнародного комерційного арбітражного суду розглянув справу в занадто спрощеному порядку, не застосувавши всіх норм матеріального права, які підлягали застосуванню, а також не дослідив усіх наданих доказів, зокрема, митних декларацій, на які заявник акцентував увагу.

...Зазначає, що апеляційний суд, як суд першої інстанції, також не врахував, що арбітражним судом порушено принципи процесуального права щодо рівності сторін, законності та змагальності судового процесу.

...Вважає, що всі порушення норм матеріального та процесуального права арбітражним судом свідчать про порушення публічного порядку України, статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) та є підставою для скасування такого рішення» [13]. Таким чином, ігнорування правильного та комбінованого застосування норм як матеріального, так і процесуального права призводить до апелювання у вищі інстанції та перегляд справи.

Висновки. Отже, підсумовуючи вищевикладене, можемо дійти до висновків, що у сучасній науковій літературі наявний плюралізм думок щодо тлумачення таких правових явищ як: «юридична конструкція», «матеріальне право», «процесуальне право», що залежить від методологічних засад авторського бачення проблеми (вузьке, широке, комбіноване) та пізнавальних завдань, визначених автором.

На основі аналізу доктринальних позицій досліджено конструкцію норм права шляхом співставлення її із конструкцією правового припису, де виявлено, що провідну роль у їх побудові відіграють наявні генетичні зв'язки між складовими елементами побудови, які впливають на подальший алгоритм правореалізаційного процесу.

Здійснено кореляцію між конструкціями матеріального та процесуального права крізь призму побудови норм права, у ході якої виявлено їх взаємозалежність, що проявляється у існуванні специфічного процедурного алгоритму (від нормотворення до правореалізації) і структурних зв'язків. Таке співіснування конструкцій різного функціонального походження дозволяє не тільки визначати

у процесі моделювання правових відносин взаємні права та обов'язки, але й створювати необхідні умови (механізми) для перетворення цих моделей на фактичну поведінку суб'єктів права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Підгородський Б.М. Наукові підходи до інтерпретації поняття «юридична конструкція» *Актуальні питання правового та патріотичного виховання здобувачів вищої освіти ЗВО зі специфічними умовами навчання в умовах воєнного стану*: матеріали наук.-теорет. конф., присвяч. Дню науки та пам'яті С.М. Легуші, 19 трав. 2022 р. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 309–312.
2. Колодій А.М. Принципи права України : монографія. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
3. Дашковська Т.М. Норми матеріального та процесуального права: до питання співвідношення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2015. Вип. 75. С. 90–96.
4. Попович В.М. Теорія держави та права: концепція, прaxeологія та методологія розвитку: монографія. Київ: ЮрінкомІнтер, 2015. 384 с.
5. Юридична енциклопедія: в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: «Укр. енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2001. Т. 3: К–М. 792 с.
6. Матеріальне право. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE (дата звернення: 28.06.2024).
7. Киричук А.С. Взаємозв'язок матеріального права та процесуальних норм матеріального права. URL: http://www.rusnauka.com/13_EISN_2012/Pravo/2_109556.doc.htm. (дата звернення: 28.06.2024).
8. Мураховська Т.Є. Проблематика структури норм права у зв'язку з системою права. *Форум права*. 2012. № 4. С. 670–674.
9. Заморська Л.І. Правова нормативність та її інституціоналізація в Україні: монографія. Одеса: Фенікс, 2013. 304 с.
10. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 28.06.2024).
11. Арсенюк А.О. Окремі аспекти взаємодії норм матеріального та процесуального права у регулюванні земельних правовідносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Право*. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2015. Вип. 33. Т. 1. С. 203–206.
12. Уварова О.О., Сидоренко О.О. Матеріальне і процесуальне право: питання функціонального співвідношення. *Юрист України*. 2012. № 4. С. 19–24.
13. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 28.06.2024).
14. Постанова Верховного Суду від 21 грудня 2023 року справа № 824/83/23 (провадження № 61-15524ав23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115860517> (дата звернення: 28.06.2024).